

Александра Марковић

кустос, историчар уметности
aleksandra.pn18@gmail.com

Храм Светог Арханђела Михаила

Апстракт: Године 1818. кнез Милош Обреновић подигао је храм Свештој Арханђела Михаила у Јајодини. Ову чињеницу потврђује књижевни настанак на мермерној плочи, као и настанак на црквеним иконама иконостасне преграде. Већи број икона настала је 1822. године, а њихов аутор је Јован Скергијевић. Црквена ризница чува уметничке и бојослужбене предмете које су током два века еснафи и јединици поклањали храму. Споменички комплекс јајодинске Цркве обухвата некропољу из XIX века и споменик војницима пострадалим у Првом светском рату, рад Момира Корумовића. У јерархији налазе и други објекти, звоник и парохиски дом. Културно-историјске вредности Цркве у Јајодини су очуване, а споменик је у функцији која му је била намењена.

Кључне речи: Црква, кнез Милош Обреновић, Јован Скергијевић, ризница, Јајодина, споменик-кула

1. Историјске прилике

Време прве владе кнеза Милоша Обреновића (1815–1839) било је обележено обнављањем старих насеља и формирањем нових, јер су вароши, наслеђене турске чаршије и села након Другог српског устанка били великим делом расељени и поплаћени.¹ После 1815. године у Србији се нагло развија градитељска делатност захваљујући измененој политичкој ситуацији, новим друштвеним приликама и побољшаном економском положају становништва. Мировни уговор из 1815. године гарантовао је Србима право трговања и бављења занатима, који су пре тога били привилегија само муслиманског становништва.²

[1] Vladimir Macura, *Čaršija i gradski centar: razvoj središta varoši i grada Srbije XIX i prve polovine XX veka* (Kragujevac: Svetlost, 1984), 69.

[2] V. Macura, *Čaršija i gradski centar...*, 29.

Слобода зидања и обнављања споменика била је основни узрок и наглог развоја црквеног градитељства.³ Млада кнежевина упознаје поред црквене и архитектуру посвећену јавним и приватним потребама. Најпре су подизана здања у духу „балканске“ архитектуре, а затим и зграде изведене у западњачким стилским схватањима.⁴

Имајући велику власт и материјална средства, кнез Милош подстиче обнову и изградњу црквених и других објеката у селима и варошима. Он контролише све грађевинске подухвате, обавештава се о току изградње и материјалним улагањима. Пошто би била искоришћена постојећа локална

[3] Бранко Вујовић, *Уметност обновљене Србије 1791–1848* (Београд: Просвета: Републички завод за заштиту споменика културе, 1986), 108; Миодраг Јовановић, *Српско црквено грађевинарство и сликарство новије доба* (Београд: Завод за уџбенике, 2007), 46, 53.

[4] Б. Вујовић, *Уметност обновљене Србије 1791–1848*, 108.

средства, сам је притицао у помоћ улажући у довршетак изградње. Кнез постаје ктитор многобројних парохијских цркава у Кнежевини Србији, али и приложник новца, икона или других црквених предмета.⁵ Често је био лично заинтересован за изградњу нових или обнову старих храмова финансирајући све радове. Црквени инвентар је наручивао преко својих повереника чак из Пеште и Беча.

У области српског црквеног градитељства први знаци архитектонске преоријентације јављају се већ 1818. године.⁶ Промене се огледају у начину градње, употребљеном материјалу, величини објекта, декоративној обради и богатијој опреми унутрашњости. Архитектонски концепт остаје у оквирима традиционалних решења, проналазећи обрасце у старим наслеђеним облицима. Тада су подигнуте у средиштима неких нахија нове, лепо опремљене и за тадашње прилике сразмерно велике цркве, у Крагујевцу и Јагодини 1818. и Пожаревцу 1819. године. Поменуте цркве постају узор у каснијем градитељству, па се све чешће примењује триконхални облик основе, са наглашеним бочним певницама. У истом периоду цркве су обликоване као једнобродне грађевине (засведене полуобличастим сводом, без звоника и кубета), а певнице се у унутрашњој расподели простора и обради зидова готово не разликују од осталих травеја. Ове грађевине указују на то да се процес усвајања средњоевропских архитектонских схватања (каснобарокних, класицистичких) споро одвијао у црквеном градитељству за разлику од профаног.

Храм Светог Саве у Савинцу једна је од првих задужбина кнеза Милоша. Зидео ју је 1819. године Милутин Гођевац, један од најспособнијих српских неимара, у складу са традицијама старе српске архитектуре. Кнез се старао и о одржавању и обнови манастира. Посебно је био посвећен манастирима

Враћевшници и Раковици где су сахрањени његова мајка и син Теодор. Године 1823. предузео је рестаурацију манастира Каленића, а 1836. године и манастира Драче. Улоге ктитора прихватају се и чланови његове уже породице, као и многе истакнуте личности тог доба чије су се економске могућности временом повећале.⁷

Јагодина је била важна варош на Цариградском друму имајући у виду њен положај у односу на друга места у унутрашњости Србије. Налазила се на важној раскрсници Левачког и Цариградског друма, коју је чинио сплет старих путева и стаза. Један од токова водио је у Крагујевац, престоницу од 1818. године. Пошто је страдала у пожару, након пропасти Карађорђево Србије, 1813. године почиње њена поновна изградња на остацима некадашњег насеља. У периоду од 1815. до 1832. године варош су чиниле стара, турска и нова, српска чаршија.⁸ Кнез Милош је помогао развој српског дела вароши која се налазила на левој обали реке Белице, на старој траси Левачког друма. Тада су били изграђени нов водовод, три јавне чесме и црква. Кнез је такође наложио трасирање нових улица на европски начин (праве и широке). Нови центар вароши се све више изграђује и шири као управно средиште једне шире области. У време изградње цркве, око 1818. године, Јагодина је имала стотинак турских домова и три пута више српских. Турска чаршија је временом нестајала, па је 1832. године последња турска породица напустила Јагодину.⁹

Најстарији подаци о постојању православног храма у Јагодини потичу из друге половине XVI века. Забележени су у путописима Аугерија Бузбека који је посетио варош 1555. године.¹⁰ О црквеном животу и

[5] Б. Вујовић, *Умешношћ обновљене Србије 1791–1848*, 108.

[6] Б. Вујовић, *Умешношћ обновљене Србије 1791–1848*, 109.

[7] Б. Вујовић, *Умешношћ обновљене Србије 1791–1848*, 109.

[8] V. Macura, *Čaršija i gradski centar...*, 36.

[9] V. Macura, *Čaršija i gradski centar...*, 73. Исте године настаје и српско гробље формирано преко пута старог турског.

[10] Бранко Перуничић, *Град Светозарево 1806–1915* (Светозарево: Скупштина општине-Светозарево, 1975), 9.

народним обичајима оставио је драгоцену запажања, али не и податак о томе где се црква налазила. У каснијем периоду путници је не помињу, па се претпоставља да је могла бити уништена између 1555. и 1690. године. Услед недостатка парохијске цркве, верници су такође одлазили у манастир Јошаницу, храм посвећен Светом Николи, у близини Јагодине.¹¹

Када је 1690. године османски велики везир Фазил Мустафа Ђуприлић путовао кроз Балкан на север, поставио је свој логор у близини Јагодине.¹² Пошто је из разговора с локалним живљем дознао да је њихова црква изгорела, везир је декретом омогућио изградњу новог храма. Ако не те године, црква је могла бити изграђена за време аустријске окупације у периоду од 1718. до 1739. (тада су и Немци у Јагодини имали своју капелу). Црква се налазила у средишту вароши. Дуго су на том месту стајали остаци зидина на којима су обављани богослужбени обреди (попут венчања). У време Првог српског устанка варош је имала цркву која је ипак 1813. године запаљена и срушена.¹³

Историјски извори указују на то да је кнез Милош посебно волео Јагодину и у њој често боравио.¹⁴ Чести доласци у вези су и са његовим имањима која је имао у долинама Белице, Лугомира и Мораве.¹⁵ Сазнање да је варош имала џамију, а цркву није, вероватно је утицала на његову одлуку да подигне задужбину у Јагодини. На месту где је још увек било трагова старог храма народ је желео да се подигне нови. Пошто се кнез с тим није сложио, предложен је један слободан

Слика 1 – Храм Светог Арханђела Михаила, фото Александра Марковић

пропланак на ободу вароши који му се веома допао, и ту је започето зидање храма посвећеног Светом Арханђелу Михаилу, који је данас познат под називом Стара црква.¹⁶

О подизању цркве сведочи ктиторски натпис кнеза Милоша из 1818. године, који се налазио на западној фасади Старе цркве у Јагодини. Реч је о монументалној, добро очуваној плочи (113x113x10 cm) од црвеног мермера, која се налази на часној трпези у олтару цркве.

Слика 2 – Ктиторска плоча кнеза Милоша Обреновића, фото Милосав Брајковић

[11] Бранислав Цветковић, Иван Стевовић, Јелена Ердџан, *Манастир Јошаница* (Београд: Републички завод за заштиту споменика културе, 2008), 6.

[12] Емил Ј. Цветић, *Споменици старије Јагодине* (Јагодина: Штампарија Ђорђевића и Гилића, 1908), 14.

[13] V. Macura, *Čaršija i gradski centar...*, 69.

[14] Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић. Књижа њева (1813–1820)* (Београд: Задужбина М. И. Коларца, 1908).

[15] Миле Миленковић, *Саборни храм Свети ајосџоли Пеџар и Павле* (Јагодина: Српска православна општина јагодинска, 2000), 36.

[16] Милорад Милошевић, *Белешке о прошлости цркава јагодинских, (дактилографисани рукопис) лейоис*, Јагодина 1966, 43.

Текст натписа у савременој транскрипцији гласи:

ВО СЛАВУ СВЈАТИЈА ЈЕДИНОСУШНИЈА
НЕРАЗДЕЛНИЈА ТРОЈИЦИ ОЦА СИНА И
СВЈАТАГО ДУХА

СОЗИДАСЈА СИЈА СВЈАТАЈА ЦЕРКОВ
ХРАМА СВЈАТОГА АРХАНГЕЛА МИХАИЛА
У ВАРОШИ ЈАГОДИНА ТРУДАМИ И ИЖДИ-
ВЕНИЈЕМ БОГОМ УМУДРЕНАГО ЗАШТИ-
ТИТЕЉА И ОБРАНИТЕЉА ПРАВОСЛАВ-
НИЈА ВЕРИ, ВЕРХОВНАГО СЕРБИЈА КЊАЗА
ГОСПОДАРА МИЛОША ОБРЕНОВИЧА ИЗ
СЕЛА БРУСНИЦА РОДОМ, ВА 350Е ЛЕТО
РОЖДЕСТВА ВА ТРЕТОЈЕ ЖЕ СВОЈЕГО КЊА-
ЖЕСТВА ВА СЕРБИЈИ, МЛАДЕШТВУ МАХ-
МЕДУ ТУРЕЦКОМ У СУЛТАНУ ВА ЛЕТО
ОД РОЖДЕСТВА ХРИСТОВА 1818ГА ГОДА.
БРАТИЈА ЈЕМУ СУТ ЈОАН И ЈЕФРЕМ И ОД
ПОЧИВШАГО БРАТА МИЛАНА СИН ХРИ-
СТИФОР СУПРУГА ЛЈУБИЦА ИЗ НЕЈАЖЕ
НОВОРОЖДЕНИ СИН МИЛАН И ДВЕ ДШТЕР
ПЕТРИЈА И ЈЕЛИСАВЕТА.

Овај натпис представља драгоцен исто-
ријски извор, јер осим података о ктитору и
времену подизања храма, пружа информацију
и о тачној години (1783) и месту кнежевог
рођења (село Брусница). Да плоча није била
одмах узидана на предвиђено место, што је
наљутило кнеза Милоша, сведочи његово
писмо упућено јагодинском кнезу Аранђелу
Милосављевићу коме је Милош запретио
смрћу уколико би и једно слово натписа било
оштећено.¹⁷ Године 1860. плоча је пренета у
олтар и постављена на часну трпезу.¹⁸ Летопис
цркве често се позива на инвентар из 1909.
године где се помиње и овај догађај¹⁹, али
ту година преношења плоче није наведена.
Доноси је, према сачуваним сведочењима,

[17] *Архивска грађа. Књажевска канцеларија, Јагодинска нахија, Књига друга 1823–1830, пр. Зоран Марковић, Љубодраг Поповић, Јагодина 2008, 91, н. 5. Погледати: Радош Љушић, „Живот кнеза Милоша од рођења до 1804. године“ Сриске сџудије 8 (2017) 265–292.*

[18] Бранислав Цветковић, „‘Стара црква’ у Јагодини“, *Гласник Друштва конзерватора Србије* 34 (2010), 101, слика 2.

[19] М. Милошевић, *Белешке о прошлости цркава јагодинских*, 45.

Слика 3 – Ктиторска плоча, фото Милосав Брајковић

историчар Емило Цветић.²⁰ Године 2016. плоча је премештена на јужни зид припрате дограђене 2002. године.

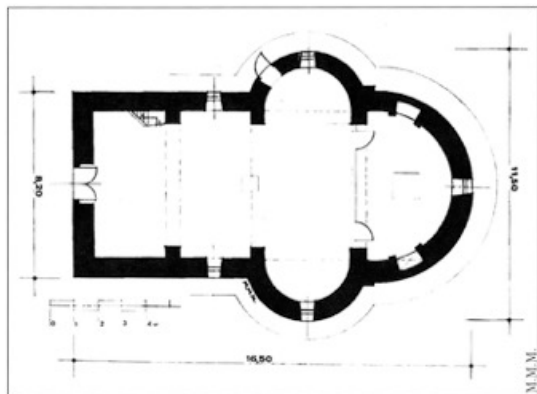
2. Архитектура храма

Стара јагодинска црква зидана је као једнобродни храм триконхалне основе с наглашеним бочним певницама. Ова једноставна грађевина има ширину од 11,50 m, дужину 16,50 m и висину од 10 m. Масивни зидови грађени су од камених тесаника и крупних белутака, са темељима дубине једног метра. Засведена је полуобличастим сводом, а покривена кровом на две воде. Олтарска апсида, исте ширине као и црква, завршава се на висини кровног венца, па је под заједничким кровом са црквом. Певничке апсиде су ниже и засведене полукалотама. Изнад западног травеја налази се галеријски простор до кога води степенишна рампа уз северни зид. Грађевина је мирних фасадних површина, изузев западне где је усечен полукружни портал са каменним оквиром. Изнад њега се налази мала ниша са иконом изнад које је једноставан прозор. Олтарска апсида такође има један прозор, као и певнице. Иако незавршена, црква је била отворена за вернике већ јула 1819. године.²¹ Претпоставља се да су унутрашњи радови завршени 1828. године.²²

[20] Е. Цветић, *Сјоменици сјаје Јагодине*, 16–17.

[21] Е. Цветић, *Сјоменици сјаје Јагодине*, 15.

[22] Е. Цветић, *Сјоменици сјаје Јагодине*, 16.

Слика 4 – Основа цркве

Током 1824. и 1825. године за спољашње и унутрашње радове на цркви био је ангажован Антоније Италијан, који је био главни неимар на изградњи кнежевог конака у Крагујевцу.

Због забране употребе звона у Србији стара јагодинска црква у почетку није имала звоник. После објаве Хатишерифа 1829. године, којим је одобрена и слобода богослужења по свим правилима православне цркве, у Србији се поново подижу звоници. Под утицајем српске црквене архитектуре из Подунавља јављају се на западним pročељима цркава или у виду засебних грађевина.²³

Према Е. Цветићу кнез Милош подигао је дрвену звонару крај Старе цркве 1831. године.²⁴ Данашњи звоник, као посебна грађевина, саграђен је по свој прилици 1871²⁵, мада Ф. Каниц говори о 1872. години.²⁶ Налази се наспрам западне фасаде цркве, на удаљености од 4,85 m. Звоник је двоспратан, са профилисаним кровом и фризом од седам слепих аркадица на свакој страни фасаде, на којима су конструисани и двоструки прозорски отвори. Првобитно је имао три звона која су била изливена у Сомбору, такође

Слика 5 – Звоник, фото Александра Марковић

као кнежев дар. Током Првог светског рата немачки окупатор их је скинуо и претопио.²⁷ У оквиру велике, ограђене порте 1871. године саграђена је и црквена кућа која је служила и као парохијски дом, намењена канцеларијама и потребама верника.

Црква је задржала првобитни изглед све до априла месеца 1896. године, када је била оштећена у снажном земљотресу који је и самој вароши нанео велику штету.²⁸ Од јаког потреса напукао је свод, а вероватно да су том приликом страдали и зидови цркве. Првобитни свод, зидан од камена и цигала, замењен је потом дрвеним, полуобличастим сводом лакше конструкције. Био је омалтерисан, окречен тамноплавом бојом и осликан звездама од жуте бронзе, чинећи тако представу небеског свода. Временом је страдао од штеточина које су изједале дрво. Током година црква је страдала и од влаге, услед поплава и оштећења на дотрајалом крову.

[23] Е. Цветић, *Сјоменици сјаре Јагодине*, 110.

[24] Е. Цветић, *Сјоменици сјаре Јагодине*, 17.

[25] М. Милошевић, *Белешке о прошлости цркава јагодинских*, 46.

[26] Феликс Каниц, *Србија: земља и сјановништво од римској доба до краја 19. века, њрва књија* (Београд: Српска књижевна задруга, 1985), 615.

[27] О томе види: Никола Бурa, *Звона кроз историју* (Београд: Теовид, 2005).

[28] М. Милошевић, *Белешке о прошлости цркава јагодинских*, 60.

Планирана обнова целокупног храма више пута је одлагана, све до 1959. године. Пре почетка радова на седницама Управног одбора црквене општине вођене су жучне расправе. Захтевано је проширење цркве и њено спајање са звоником помоћу трема. Пошто би тиме њен првобитни облик и изглед били битно измењени, овој идеји супротставио се учени члан савета др С. Раковац који је сматрао да старина и значај цркве опредељују њен статус као споменика културе. Стога је приступљено њеној конзервацији.²⁹

Радови су отпочели у пролеће, прве недеље по Ускрсу и трајали до 20. јула 1959. године. Изведени су од стране овлашћеног предузимача, власника занатске радње Пејаковића из Краљева. Приликом израде таванице дошло је до одступања од предвиђених радова. Пошто је констатовано да је првобитни свод био зидан и ослањао се на масивне зидове, Црквена општина је приступила изградњи истог, након различитих мерења и прорачуна и испитивања темеља читавом дубином. Саграђен је свод од опеке. Како би зидови били снажнији, а грађевина стабилнија, дрвене и дотрајале греде које су спајале зидове замењене су армирано-бетонским.³⁰

Послове унутрашње декорације, молерске и фарбарске, извео је мајстор Владимир Лабан из Краљева. Имитација мермера, коју је слободном руком израдио на зидовима, није задовољила тадашња очекивања. Ипак је прихваћена, јер су новчана средства била већ исцрпљена.³¹

3. Иконостас

Након изградње храма унутрашњи простор био је украшен иконама. У наосу су се налазила и три налоња богате профилације и правоугаоних стопа. Њихову декорацију у дуборезу чине крстолики орнаменти, док

су два мања налоња (99x43,5 cm) на чеоним странама украшена грбом Православне цркве. Налазе се испред иконостаса, док је налоњ већих димензија (105,5x42 cm) био првобитно постављен по средини наоса. Из натписа се сазнаје да је приложен 1927. године, а даривали су га Параскева и Ташко Симић, кафеџија.³² На њему је стајала целивајућа икона са представама арханђела Михаила и Гаврила (48,5x47 cm). Икона по свој прилици потиче из истог периода, али је због насталих оштећења премештена у јужни део наоса. Највреднији део црквеног ентеријера је добро очувани иконостас, приписан с разлогом Јовану Стергијевићу.³³

Највећи број зграфских дружина долазио је у Србију са југа Балкана, из Македоније, у којој су крајем XVIII и почетком XIX века цветали уметнички занати, посебно иконописна и копаничарска вештина. Најчешће су били цинцарског порекла, прилагодљиви и снажљиви, јер су унапређивали посао и прихватили нове навике. На подручју Кнежевине Цинцари су имали јаке колоније у развијеним трговачким средиштима (Београду, Пожаревцу и Крагујевцу).³⁴

Око 1820. године у Крагујевац се досељава заједно са породицом и Јован Стергијевић (Стеријевић), познатији као Јања Молер. Рођен је крајем XVIII века у Македонији. Живео је до 1840. или 1841. године. Године 1840. настала је икона *Оињено усјење свейої Илије*, када је у Крагујевцу имао своју радионицу. Његови синови били су приложници иконе *Сабора свейих арханђела* манастиру Благовештење Рудничко 1842. године. Јован и Михаило даривали су је себи за здравље, а оцу Јовану Молеру и брату Николи за душу. Био је један од најпознатијих зграфа Милошевог доба. Ускоро је довео и своје сликарске помоћнике и формирао

[29] М. Милошевић, *Белешке о прошлости цркава јајодинских*, 61.

[30] М. Милошевић, *Белешке о прошлости цркава јајодинских*, 64.

[31] М. Милошевић, *Белешке о прошлости цркава јајодинских*, 64.

[32] Б. Цветковић, „Стара црква у Јагодини”, 100.

[33] Уп. *Класицизам код Срба. Кајалої црквеної сликарсїва и йрмењене уметносїи*, Београд 1966, регистар иконостаса, 31.

[34] Б. Вујовић, *Уметносїи обновљене Србије 1791–1848*, 254.

јаку иконописну радионицу која је дуже од две деценије имала повлашћен положај у Кнежевини Србији. У црквама које је Милош градио као задужбине, као и у оним где се појављује као приложник, најчешће се налазе иконе Јање Молера, што потврђује посебну кнежеву наклоност према њему. Иконе имају кнежеве ктиторске натписе.³⁵ Током треће и четврте деценије XIX века настаје велики број иконостаса, серије целивајућих икона и појединачна иконописна дела која носе печат његовог карактеристичног стила. У периоду од 1815. до 1819. радио је у Нишу, а 1822. године у Крагујевцу. За новоподигнуту Милошеву придворну цркву Силаска Светог Духа у Крагујевцу насликао је празничне иконе за иконостас и многа појединачна иконописна дела.

У време украшавања крагујевачке Саборне и цркве Светог Саве у Савинцу, радио је и у Јагодини. На добро очуваној олтарској прегради Старе цркве налази се четрдесет и пет икона, а време њиховог настанка (1822. и 1831) сазнајемо из добро очуваних натписа. Дуборезно обрађени иконостас са флоралним врежама и стилизованим гроздовима указује на рад веома вештог и искусног мајстора, нама непознатог. Иконостас ширине 5,22 и висине 5 m подељен је у три зоне. У нижој, северно и јужно од царских двери (154x81x3 cm), налазе се престоне иконе Богородице и Христа (103x72x3 cm). Северно од Богородичине је икона Светог Николе (102x35x2,5 cm), а јужно од Христове је икона Јована Крститеља (102x34x3 cm). На северним дверима (184x75x3 cm) насликан је Арханђео Михаило, а на јужним Свети Стефан (184x75x3 cm). У најнижој зони, између бочних и царских двери, налазе се две иконе са приказаним рајским вртом (102x112x3 cm). У нижем регистру горњег дела иконостаса приказан је апостолски чин (46x34 cm), а у вишем регистру иконе са представама Богородичиних и Христових

Слика 6 – Иконостас, фото Милосав Брајковић

празника (46x34 cm). У највишој зони су представа Распећа, икона Богородице и Јована Јеванђелисте (210x140 cm).

Све иконе апостолског чина и Великих празника имају широке сликане црвене (оквире) и оквире са позлатом. Чеона страна греда, горњег дела иконостаса, обојена је зелено. Црвена геометријска стилизована трака на плавој позадини налази се између икона доње зоне иконостаса.

Престоне иконе носе ктиторске натписе. Северно од царских двери налази се икона Богородице са малим Христом, која седи на златном престолу. Фигуре су изведене на зеленој позадини. Одевене су у раскошне златне хаљине, богато украшене цветним мотивима. Исус у левој руци носи сферу, а обоје у десној руци држе скиптар. Приказан је и чин крунисања Богородице, који врше анђели спуштајући круну. Богородичин нимб украшен је сребрним оковом. Испод њених ногу налази се ктиторски натпис, исписан у два реда црвеним словима:

ПРЕСВЈАТАЈА БОГОРОДИЦЕ МОЛИ БОГА
О РАБЕ ТВОЈЕМ КЊАЗЕ СЕРБСКОМ МИЛОШЕ
ОБРЕНОВИЋА СУПР ЧАД И БРАТИЈУ ЈЕГО

Јужно од царских двери налази се икона са фронталном представом Христа Великог Архијереја који седи на златном престолу барокних облика, као и Богородица. Означен је натписом који се налази у два симетрична поља барокног украса. Благосиља десном руком, а у левој држи отворено јеванђеље.

[35] Б. Вујовић, *Умешношћ обновљене Србије 1791–1848*, 254.

Слика 7 – Престона икона Богородице са малим Христом, фото Милосав Брајковић

Слика 8 – Ктиторски натпис, фото Милосав Брајковић

Нимб је украшен сребрним оковом. Фигуру окружују представе четворице јеванђелиста са симболима. Испод Христових ногу налази се ктиторски натпис:

**+ ПОМЈАНИ ГОСПОДИ РАБА ТВОЕГО
КЊАЗА СЕРБСКАГО МИЛОША ОБРЕНОВИЋА
СУПР ЧАД И БРАТИЈУ ЈЕГО 1822**

Велике седеће фигуре Богородице и Христа делују церемонијално, а обилна употреба злата потврђује свечаност призора. Северно и јужно од престоних су иконе Светог Николе и Јована Крститеља.

Слика 9 – Престона икона Христа Великог Архијереја, фото Милосав Брајковић

Слика 10 – Ктиторски натпис, фото Милосав Брајковић

Царске двери богато су украшене дуборезом. У врху вратница, у плитком рељефу, представљене су птице које кљуцају грожђе. У два одвојена медаљона насликана је сцена Благовести (154x81 cm), сигнирана на две иконе. На северним вратницама приказан је арханђео Гаврило, а у медаљонима изнад и испод су јеванђелисти Марко и Матеја. На јужним вратницама се такође налазе три медаљона, вертикално постављена. У средишњем је приказана Богородица, а у преостала два јеванђелисти Јован и Лука. У тонду изнад њих насликан је Бог Отац (R = 7 cm), означен у натпису као Саваот. Медаљон са Светом Тројицом (28x22 cm) уклопљен је у резбарено надверје. Бог Отац и Исус Христ седе на троновима које чине анђeosки чиновни (престоли) у виду летећих точкова. Између њих је црвеном бојом исписана година 1831, која указује на то да је олтарска преграда

Слика 11 – Света Троица, медаљон,
фото Милосав Брајковић

Слика 12 – Арханђео Михаило, фото Милосав
Брајковић

настајала у дужем временском периоду. Претпоставља се да тада настају и иконе у вишој зони иконостаса, тј. два горња регистра, као и највиша зона олтарске преграде, коју чине крст са Распећем и две овалне иконе.³⁶

[36] Predrag Pajkić, Mira Bojkić, Božidar Perić, *Umetnički predmeti i ikone u crkvama na teritoriji opštine Svetozarevo* (Kragujevac: Zavod za zaštitu spomenika kulture Kragujevac, 1986), 4, 6, 7, 39.

Слика 13 – Свети Стефан Првомученик Архиђакон,
јужне двери, фото Милосав Брајковић

На северним дверима иконостаса приказан је Арханђео Михаило, патрон храма. Сигниран је словима црвене боје. Одевен је у златне чизме и оклоп, зелену хаљину и огртач црвене боје, усковитланих набора. У десној руци држи мач, а у левој теразије. Испод његових ногу приказана је смрт праведника, чија је душа представљена у виду наге фигуре. У позадини фигура приказани су небески станови у виду сликаних кулиса са седам прозора. У надверју је приказан Христос Анђео Великог Савета (26x80 cm).

На јужним дверима насликан је Свети Стефан Првомученик Архиђакон, такође означен црвеним словима и одевен у црвену ђаконску одежду, богато украшену цветним мотивима. У левој руци држи кадионицу, а у десној трикирију. Анђели на небу крунишу га цветним венцем. У позадини су архитектонске кулисе које симболизују небески Јерусалим.

У надверју на плавој позадини приказан је Христос Недремано Око (24x75 cm).

У најнижој зони иконостасне преграде, са обе стране царских двери, налазе се сцене рајског врта (102x112 cm), са представама старозаветних праотаца Јакова, Аврама и Исака, који држе праведнике у својим крилима. Крај Јакова је приказан Праведни разбојник, док је Пламени анђео, са мачевима у рукама, испред рајских врата.

У горњој зони иконостаса приказан је апостолски чин са представом Мандилиона на централној икони. У регистру изнад су Велики празници обогачени додатним сценама, слева надесно у следећем низу: Прображење, Крштење, Улазак у Јерусалим, Благовести, Рођење Христово, Васкрсење (у западној иконографској варијанти), Исус Христ на престолу који чини анђеоски чин (престоли), Вазнесење, Рођење Богородице, Света Тројица (такође на престолима), Успење Богородице, Ваведење и Сретење. Неуобичајен распоред икона може се објаснити посебним захтевима наручиоца. То може бити и последица непажње приликом враћања икона на иконостасну преграду, а након њиховог чишћења.

На врху иконостаса налази се крст са Распећем. На крајевима крста су тролисна проширења у којима су насликани симболи јеванђелиста. Сцени Распећа припадају и бочне овалне иконе, северна са представом Богородице, а јужна са Светим Јованом Јеванђелистом. Испод су три мања медаљона, уклопљена у вешто израђену флоралну врежу резбарене иконостасне преграде: праоци и цареви Давид и Соломон, а у средини је приказан Силазак у ад.

Фигуре су једноставно приказане. Присутне су динамичне комбинације црвене и зелене боје. Драперије су усковитлане, а композициона решења уравнотежена. Када слика предео Стеријевић користи тамне фигуре на светлој позадини пејзажа, а дрвеће са тамнозеленим пирамидалним крошњама.³⁷ У

[37] Б. Вујовић, *Умешност обновљене Србије 1791–1848*, 255.

Слика 14 – Распеће, фото Милосав Брајковић

стилском погледу најсличнији јагодинском иконостасу је онај у цркви Богородичиног Рођења у селу Ивковачки Прњавор, који је Јања Молер насликао 1830. године.³⁸

4. Црквена ризница

У цркви се налазе иконе које су током XIX века приложили верници и поједини јагодински еснафи. У северној певници је икона Светог Саве (75x54 cm) из 1861. године, рад сликара Илије Димитријевића.³⁹ Ту се налази и икона Богородице Тројеручице са Христом, Светим Николом и Светим Харалампијем и низом светитеља у доњем појасу (Марко, Лука, Георгије, Димитрије, Варвара, Катарина и Параскева) (56x47 cm). Она је рад непознатог грчког зографа из XVIII/XIX века. У овој певници је и икона Светог Атанасија Великог са Светом Тројицом (77,5x51 cm). Године 1861. даривао ју је јагодински абацијски еснаф.⁴⁰

У јужној певници налази се икона Светог Луке (51,5x41 cm), која је настала око 1840. године. Приложили су је Милутин и Деса Стефановић. Икона Вазнесење пророка Илије (99x72 cm) прилог је јагодинског ћурчијског еснафа 1845. године.⁴¹ У овој певници је и рад зографа Ристе Николића, икона

[38] *Класицизам код Срба: Кашаљој црквеној сликарској и примењеној умешности* (Београд: Просвета, 1966), 23.

[39] За основне податке о Илији Димитријевићу види: Павле Васић, *Умешничка шойографија Крушевца* (Нови Сад: Матица српска; Крушевац: Багдала, 1990), 200–201; Б. Цветковић, И. Стевовић, Ј. Ердељан, *Манастир Јошаница*, 14.

[40] Б. Цветковић, „‘Стара црква’ у Јагодини”, 100.

[41] Б. Цветковић, „‘Стара црква’ у Јагодини”, 100.

Света Три Јерарха (100x75 cm) из XIX века. Године 1845. икону је приложио јагодински бакалски еснаф.

Неколико старих икона налази се у свечаној сали парохијског дома. Икона Светог Николе (37x31 cm) из XIX века рад је руског уметника, док је друга икона истог светитеља (44x33 cm) дело домаћег сликара и настала је у истом периоду као и икона Светог Ђорђа (46x36 cm). Икона са представама Великих празника (48x35 cm) потиче из прве деценије XIX, а Ваведења Богородице (63x46 cm) настаје средином истог века. С почетка истог века је икона Крунисања Богородице са апостолима Петром и Павлом (69x54 cm). Икона Светог Василија, Светог Јована Златоустог и Светог Григорија (103x77 cm) из 1845. године дар је јагодинског еснафа, као и икона Светог Атанасија (79x51 cm) настала 1861. године. Дар дунђерског еснафа 1845. године је икона апостола Томе (81x60 cm).⁴²

Некада су припадале цркви и икона Светог Илије (из 1844. године, прилог поткивачког еснафа, и икона Светог Харалампија и Светог Спиридона, дар калпаџијског еснафа. Икона Света Три Јерарха из XIX века била је прилог бојаџијског еснафа, а даривањем терзијског еснафа и икона Светих апостола Петра и Павла из 1807. године. Рађене су техником темпере на дасци, као и икона Светог Јеванђелисте Луке из 1867. године, коју је приложио баштовански еснаф. Ове три иконе дело су Ристе Николића, мајстора који је из македонских области стигао у Србију и био један од бољих иконописних сликара Милошевог времена. Његово умеће превазилазило је рад већине зографа у првој половини XIX века. Данас се налазе у новоуспостављеној ризници манастира Каленића.⁴³

[42] П. Пајић, М. Војкић, В. Перич, *Уметнички предмети и иконе у црквама на територији општине Svetožarevo*, 7-8.

[43] Аника Сковран, „Замишљена ризница“, у: *Каленић – духовно блага у новом сјају: обнова манастира 1991-1997*, ур. Божићар Петровић (Рековац: Туристичка организација општине; Београд: Републички завод за заштиту споменика културе, 1998), 87-88.

Повод доласка Ђуре Јакшића у Јагдину био је добијање службе 1869. године у новоотвореној гимназији. У Јагодини или оближњој Ђуприји настаје неколико добро сликаних икона од краја 1869. до почетка 1873. године.⁴⁴ Две су биле дариване Старој цркви – Свети Ђорђе на коњу, као прилог јагодинског калаџијско-дугмеџијског еснафа из 1870, и икона Пророка Данила и јеванђелисте Марка, прилог јагодинског мумџијског еснафа из 1871. године. Дуго су чуване у певницама храма. Године 1948. Народни музеј из Београда преузима их ради излагања у оквиру изложбе „Сликаство и вајарство народа Југославије 19. и 20. века“. У архиви црквене општине налази се и реверс којим је Музеј преузео иконе⁴⁵, као и акт Српске православне патријаршије из 1946. године.⁴⁶ У акту се наводи да поменуте иконе „нису слике у профаном смислу, него црквене иконе, дакле сакралне ствари, и као такве не би се могле употребљавати на профаним изложбама“. Упркос томе, црква је усвојила молбу Комитета за уметност и културу, уступајући их на привремену употребу под одређеним условима.⁴⁸

У северној певници налази се бакарна крстионица (57x51 cm). Рад је Казанџијске радионице Јеврема Поповића у Јагодини. Даривао ју је казанџијски и дугмеџијски еснаф 28. марта 1864. године. Део црквене ризнице чини и путир (28x23,2 cm) од легуре, настао техником ливења и пресовања. Прилог је свештеника Ж. Л. Живковића из 1933. године. Припадају јој и поменути налоњи постављени испред иконостаса, као и налоњ за целивајућу икону коју је 1920. године израдио столар Бор. Цветковић.⁴⁹ У олтару

[44] Миодраг Јовановић, *Српско сликарство у доба романтизма 1848-1878*. (Нови Сад: Матица српска, 1976), 236.

[45] Реверс је потписала у име Музеја Зора Симић-Милова новић 18. 9. 1948. године.

[46] М. Милошевић, *Белешке о прошлости црква јагодинских*, 48.

[47] М. Милошевић, *Белешке о прошлости црква јагодинских*, 49.

[48] М. Милошевић, *Белешке о прошлости црква јагодинских*, 50.

[49] Б. Цветковић, „Стара црква“ у Јагодини“, 99.

је целивајући крст израђен од месинга, украшен емајлом, поклон асурцијског еснафа из 1857. године. Средином XIX века настао је и дуборезни ручни крст са сценама Распећа и Крштења. Висине је 25 cm и рађен је од посребреног лима.

5. Порта

Са јужне стране храма, између цркве и Споменика ратницима, налази се некропола са тридесетак гробова, чије су надгробне плоче откопане 2002. године.⁵⁰ Том приликом су двадесет и три плоче очишћене, натписи рашчитани, преписани и снимљени од стране стручњака Завичајног музеја у Јагодини. Црквено гробље се простире на ширем простору. Према некадашњем обичају, и у порти Старе цркве су се током прве половине XIX века сахрањивали свештеници и угледни људи овог места.⁵¹ Најстарији су грбови свештеника који су први ступили у службу овог храма, протојереја Милоја Вукашиновића, преминулог 1831. године, и јереја Нестора Поповића, побратима кнеза Милоша и Карађорђевог сарадника, који је према предању старих Јагодинаца и даљих рођака био лични Карађорђев свештеник током његовог изгнанства у Хотину.⁵² Ту је и гроб пуковника Димитрија Ђорђевића (191x93 cm), такође кнежевог побратима са којим је 1815. године био у заробљеништву султана Сулејмана у Цариграду, потом протопрезвитера Јована Димитријевића, преминулог 1861. године и његове супруге Макрене (174x55x15 cm), као и свештеника Живана Ђорића умрлог 1872. године (190x97 cm).

Натписе је могуће пратити кроз црквене књиге умрлих: гроб Косте Протића (186,5x91 cm); гроб Петрије, жене свештеника Симеона Петровића (190x60x10 cm); гроб Милице, жене Јовице Николића првобранитеља, а ћерке

Слика 15 – Надгробник, фото Милосав Брајковић

кнеза Милете Радојковића (176x70 cm); гроб Милоша, сина Петра Радојковића, књажевог ађутанта и мајора (101x52 cm); гроб Ане, кћери свештеника Симеона Петровића (105x48,5 cm); гроб свештеника Павла Крецојевића (208x67 cm). Ове надгробне плоче извор су важних историјских података.⁵³

Једини усадник на некрополи (162,5x40x22 cm), антропоморфног облика, раније је стајао крај јужне певнице. Један од разлога премештања је и несметано кретање литијске поворке око храма.

У јужном делу порте налази се и спомен-костурница ратницима изгинулим у Првом светском рату. Споменик је подигнут над гробницом педесет четворице српских војника страдалих на бојиштима дуж багрданског фронта. Ту су положени и посмртни остаци Љубомира Митровића, познатог поднаредника Љубе.⁵⁴

[50] Б. Цветковић, „Стара црква у Јагодини”, 99.

[51] М. Милошевић, *Белешке о прошлости цркава јагодинских*, 47.

[52] Податак из сећања проте Павла Милетића, бившег председника конзисторија у Београду. Види: М. Милошевић, *Белешке о прошлости цркава јагодинских*, 47.

[53] Б. Цветковић, „Стара црква у Јагодини”, 99.

[54] Саво Ветнић, *Спомен-костурница у порти Старе цркве у Јагодини*, каталог (Светозарево: Одбор за обележавање 300. годишнице од Сеобе Срба општине, 1990).

Слика 16 – Споменик палим ратницима, фото Александра Марковић

Слика 17 – Споменик палим ратницима, фото Александра Марковић

Споменик је подигнут иницијативом јагодинског одбора Кола српских сестара уз помоћ локалног одбора Црвеног крста и прилога грађана. Момир Коруновић, најзначајнији српски архитекта XX века, аутор је овог обележја.⁵⁵ Споменик спада у малобројне уметникове меморијалне објекте изграђене у урбаном амбијенту.⁵⁶ Има четвороугаону основу и почива на тростепеном постољу. У издубљеним нишама, на широкој бази споменика, налазе се мермерне плоче са посветама изгинулим ратницима. Изузетак је западна ниша у којој је фреско-техником насликана Богородица са малим Христом. Првобитна икона Богородице на споменику, рад руског емигранта Викентија Иванова професора Учитељске школе, није сачувана.⁵⁷ Крст на врху ужег стабла умањује утисак тешких,

[55] О томе види: Александар Кадијевић, *Момир Коруновић* (Београд: Републички завод за заштиту споменика културе, 1996).

[56] А. Кадијевић, *Момир Коруновић*, 55.

[57] Бранислав Цветковић, „Трагови ликовног стваралаштва Руса емиграната у Јагодини“, *Корени* 1 (2003), 115-116.

спљоштених маса споменика. Округла поља са равнокраким крстовима у средини, при врху стабла, главни су ликовни знак споменика.⁵⁸ Из натписа на северној страни сазнајемо да је подигнут 27. маја 1927. године и не може се мерити са меморијалима које је Коруновић извео у слободном, неурбанизованом простору. Истог дана је освећен у присуству великог броја грађана и појединих удружења, када је након Свете Литургије одржано опело мртвима крај споменика.

У унутрашњости цркве некада се налазила и једна сполија. То је бела мермерна плоча, димензија 185x75x13 cm, украшена орнаментима у плитком рељефу изузетне обраде.⁵⁹ Веровало се да потиче из античког језгра старе Јагодине, још увек недо-вољно испитаног, или можда Хореум Маргија (данашња Ћуприја).⁶⁰ Према наводима

[58] А. Кадијевић, *Момир Коруновић*, 55.

[59] Б. Цветковић, „‘Стара црква’ у Јагодини“, 101.

[60] Б. Цветковић, „‘Стара црква’ у Јагодини“, 101.

Слика 18 – Сполија, фото Милосав Брајковић

Емила Цветића сазнајемо да је најпре била постављена испред олтарске преграде, тачније испред царских двери. Временом је премештена на улаз цркве као праг, што је могло исказивати и тријумф над вером побеђених. Пошто је реч о сполји, парапет се могао налазити на некој грађевини подигнутој у време успона Османлија, попут амама подигнутог у Јагодини 1550. године.⁶¹ На основу писаних историјских извора и истраживања Бранислав Цветковић закључује да је плоча могла бити саставни део монументалне чесме која се налазила испред јагодинске цамије.⁶² Почетком овог века, у време подизања црквене припрате, захваљујући сарадњи свештеника и стручњака Завичајног музеја у Јагодини, пренет је и смештен крај музејске зграде.

Културно-историјске вредности Старе цркве у Јагодини очуване су упркос свим страдањима у протекла два века. О томе сведоче два мања налоња који и данас стоје испред олтарске преграде очуване у целини. Иконе дариване цркви у XIX веку сачуване су у оквиру храма, као и поједини предмети црквеног инвентара. Неколико икона пренето је у Каленићку манастирску ризницу и

Народни музеј у Београду, где су конзерваторски обрађене и заштићене. У натписима приложника трајно су забележена многа имена. Угледне и утицајне личности Јагодине XIX века пронашле су вечни мир у порти цркве, што потврђују надгробне плоче. Ктиторска плоча кнеза Милоша Обреновића све више привлачи пажњу стручњака. И након два века постојања споменик је у функцији која му је била намењена.

Литература

Архивска брџа. Књажеска канцеларија, Јагодинска нахија. Књига друга 1823–1830. Пр. Марковић Зоран, Поповић Љубодраг, Јагодина: Историјски архив, 2008.

Бура Никола. *Звона кроз историју*. Београд: Теовид, 2005.

Васић Павле. *Умешничка сликарска Крушевца*. Нови Сад: Матица српска; Крушевац: Багдала, 1990.

Ветнић Саво. *Свомен-косиурница у јорџи Сјаре цркве у Јагодини, калоло*. Светозарево: Одбор за обележавање 300. годишњице од Сеобе Срба општине, 1990.

Вујовић Бранко. *Умешност обновљене Србије 1791–1848*. Београд: Просвета: Републички завод за заштиту споменика културе, 1986.

Гавриловић Михаило. *Милош Обреновић, Књија прва*. Београд: Задужбина И. М. Коларца, 1908.

Јовановић Миодраг. *Српско сликарство у доба романтизма 1848–1878*. Нови Сад: Матица српска, 1976.

Јовановић Миодраг. *Српско црквено сликарство и сликарство новије доба*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.

Кадиевић Александар. *Момир Коруновић*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе, 1996.

Каниц Феликс. *Србија: земља и становништво од римског доба до краја 19. века, прва књија*. Београд: Српска књижевна задруга: Рад, 1985.

Класицизам код Срба. *Калоло црквеног сликарства и примењене умешности*. Београд: Просвета, 1966.

Љушић Радош. „Живот кнеза Милоша од рођења до 1804. године”. *Српске студије* 8 (2017), 265–292.

Мацура Владимир. *Чаршија и градски центар: развој средишња вароши и града Србије XIX и прве половине XX века*. Крагујевац: Светлост, 1984.

Миленковић Миле. *Саборни храм Свети ајосиоли Петар и Павле*. Јагодина: Српска православна црквена општина јагодинска, 2000.

Милошевић Милорад. *Белешке о прошлости цркава јагодинских, (дактилографисани рукопис) лейолис*. Јагодина 1966.

[61] Б. Цветковић, „’Стара црква’ у Јагодини”, 101.

[62] Бранислав Цветковић, „О ’античкој’ сполји у храму Светог архангела Михаила у Јагодини”, у: *Симеоновић Два века Сјаре цркве у Јагодини*, ур. Бранислав Цветковић и Нинслав Станојевић (Јагодина: Црквена општина при храму Светих архангела Михаила и Гаврила, 2016), 91.

Pajkić Predrag, Bojkić Mira, Perić Božidar. *Umetnički predmeti i ikone u crkvama na teritoriji opštine Svetozarevo*. Kragujevac: Zavod za zaštitu spomenika kulture Kragujevac, 1986.

Перунички Бранко. *Град Светозарево 1806–1915*. Београд: Светозарево: Скупштина општине Светозарево, 1975.

Сковран Аника. „Замишљена ризница“, *Каленић – духовно блаћо у новом сјају: обнова манастира 1991–1997*, зборник, ур. Божидар Петровић. Рековац: Туристичка организација општине; Београд: Републички завод за заштиту споменика културе, 1998.

Цветић Емило. *Споменици сѣаре Јагодине*. Јагодина: Штампарија Ђорђевића и Гилића, 1908.

Цветковић Бранислав. „Стара црква' у Јагодини“, *Гласник Друштва конзерватора Србије* 34 (2010), 99-103.

Цветковић Бранислав. „Трагови ликовног стваралаштва Руса емиграната у Јагодини“, *Корени* 1 (2003), 115-116.

Цветковић Бранислав, Стевовић Иван, Ердељан Јелена. *Манастир Јошаница*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе, 2008.

Цветковић Бранислав. „О 'античкој' сполји у храму Светог архангела Михаила у Јагодини“, у: *Симйосион: Два века Сѣаре цркве у Јагодини*, зборник, ур. Бранислав Цветковић и Нинослав Станојловић, 73-93. Јагодина: Црквена општина при храму Светих архангела Михаила и Гаврила, 2016.

The Church of the Holy Archangel Michael (Stara crkva), Jagodina

In the period after 1815, the Principality of Serbia witnessed a marked expansion of building activity, particularly in the construction and restoration of ecclesiastical architecture. Prince Miloš Obrenović, who actively promoted church building, assumed the role of *ktetor* (church patron) of numerous parish churches. The construction of the Old Church in Jagodina is documented by his dedicatory inscription of 1818. Originally placed on the western façade, this monumental plaque was relocated in 1860 to the altar (holy table) in the sanctuary. A two-storey bell tower, erected as a separate structure, was built in 1871 or 1872. At approximately the same time, a parish house was constructed, serving both residential and administrative purposes. After the church sustained damage from an earthquake and flooding, a major restoration was carried out in 1959, following several postponements.

The well-preserved iconostasis is attributed to Jovan Stergijević, better known as Janja Moler, whose workshop enjoyed the patronage of Prince Miloš. The

dating of the iconostasis (1822 and 1831) is confirmed by preserved inscriptions.

The church contains icons donated during the nineteenth century by parishioners and local guilds. In 1948, the National Museum in Belgrade assumed custody of two icons painted by Đura Jakšić, as documented in the archives of the church municipality and confirmed by an official act of the Serbian Orthodox Patriarchate. Three additional icons, the work of Rista Nikolić, an icon painter active during the reign of Prince Miloš, are today preserved in the treasury of the Monastery of Kalenić.

A memorial ossuary dedicated to soldiers who fell in the First World War stands in the churchyard. The monument, erected in 1927 at the initiative of the Circle of Serbian Sisters, was designed by Momir Korunović, one of the most prominent Serbian architects of the twentieth century.

This study analyses the Old Church in Jagodina as an integrated architectural and memorial complex.

Aleksandra Marković